

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД СТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ
ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ «ПРИРОДА-2000»**

В. СОБЧИК доктор сільськогосподарських наук

А. КОВАЛЬСЬКА, аспірантка*

Гірничо-металургійна академія ім. Ст.Сташика,

Університету науки і технологій м. Краків (Польща)

О.М. НАГОРНЮК, кандидат сільськогосподарських наук

***Національний університет біоресурсів і природокористування
України***

О.О. РЯБУШЕНКО, аспірантка**

Інститут агроекології і природокористування НААН України

Описано європейські та, зокрема, польські правові акти, що забезпечують регулювання безпеки, розмноження і використання біорізноманіття у межах Європейської екологічної мережі «Природа 2000». Охарактеризовано причини гнучкої узгодженості правових актів у мережі «Природа 2000» і принципи обережного поводження в її межах.

Екологічна мережа «Природа 2000», біорізноманіття, охорона навколишнього середовища, екологічна освіта.

Захист навколишнього середовища є одним з основних завдань екологічної політики багатьох європейських країн. Створена у Європейському Союзі екологічна мережа «Природа 2000» є важливою системою захисту рідкісних видів рослин і тварин, а також місць їхнього мешкання, метою яких є збереження природних цінностей у Європі. Характерною особливістю європейської мережі «Природа 2000» є те, що на її площі може здійснюватись необхідна соціально-економічна діяльність.

Проте, європейська спільнота постійно регулює питання щодо раціонального підходу до розробки проектів або планів охорони та впливу на місця проживання видів рослин і тварин, які перебувають під загрозою зникнення. Для цього вони проводять строгу процедуру оцінки впливу на мережу «Природа 2000». Інтенсивний розвиток цивілізації суттєво впливає на стан навколишнього природного середовища. І донині в усьому світі він викликає багато негативних змін, у тому числі суттєво скорочується біорізноманіття та зникають цілі фрагменти екосистем. Надмірне використання природних ресурсів і безперервне забруднення довкілля може мати катастрофічні наслідки для усього

* Науковий керівник – доктор сільськогосподарських наук, професор В. Собчик.

** Науковий керівник – кандидат сільськогосподарських наук, доцент О.М.Нагорнюк.

людства, оскільки економічний розвиток – це не єдина мета існування суспільства. Нині захист навколишнього природного середовища – одне з основних завдань екологічної політики багатьох європейських країн.

Поступово європейська спільнота помітила можливість отримувати соціально-економічні вигоди від експлуатації природних територій іншими шляхами, не руйнуючи і не знищуючи їх. Таким чином, стало можливим виробити спільну правову базу у цій галузі.

Мета досліджень – висвітлення відношення європейської спільноти до своїх національних природних багатств, оцінка стану збереження природи в цілому і, дикої природи, зокрема, в Україні

Матеріали та методика досліджень. Першими у цю правову базу були включені: **Рамсарська конвенція** (1971), яка звернула увагу на охорону і підтримку непошкоджених ділянок водно-болотних угідь з особливим акцентом на популяції водоплавних птахів, що живуть у цих районах або тимчасово розміщені в них [1], **Боннська конвенція** (1979), мета якої полягає в охороні мігруючих диких тварин і **Бернська конвенція** (1979) про збереження дикої флори і фауни та їх природного середовища існування, з особливим акцентом на захист рідкісних і зникаючих видів. Спостереження показали, що у результаті виконання цих міжнародних угод дало свій, хоч невеликий, позитивний ефект збереження навколишнього середовища. І разом з тим було доопрацьовано ще ряд документів, пов'язаних із основоположним принципам соціально-економічної політики з охорони навколишнього середовища. Для досягнення поставлених цілей у рамках Європейського співтовариства у 1979 р. прийнято так звану Директиву з охорони диких птахів, а у 1992 р. у Ріо-де-Жанейро – Конвенцію щодо збереження біологічного різноманіття, з викладенням спільної точки зору щодо його захисту, розмноження і використання [2-4].

У 1992 р. європейське законодавство значно розширило розуміння проблеми захисту охорони навколишнього природного середовища, у результаті чого була розроблена європейська програма «Природа 2000» – система спеціальних захищених територій збереження дикої природи в Європі [5, 6].

Програма спирається на два основних документи: Директиву природного середовища (середовища існування) (1992) (точну назву - Директива Ради 92/43/ЕЕС щодо збереження природних середовищ існування і дикої фауни і флори (COUNCIL DIRECTIVE 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora) і Директиву по диких птахам (Wild Birds Directive, 79/409/ЕЕС) [2].

У Директиві про природне середовище (середовище існування) юридично закріплено створення комплексної європейської екологічної мережі спеціальних територій збереження – «Природа 2000» (на основі спеціального списку захищених територій, визначених кожною з держав – членів ЄС). В основі принципів організації екологічної мережі лежать дослідження, проведені в рамках проекту "Європа 2000+ – Європейське

співробітництво в просторовому розвитку" (1995), а також напрацювання процесу створення "Європейської перспективи просторового розвитку" відносно обліку географічного розподілу економічної активності, екологічних вимог та сталого розвитку територій [3].

Це дозволило реалізувати послідовну політику щодо збереження природних ресурсів на всій території Європейського Союзу.

Території, що входять до європейської екомережі «Природа 2000», включають два типи:

- спеціальні галузі збереження (Special Areas of Conservation, SAC): підтримка рідкісних різновидів флори і фауни та схильних або вразливих до небезпеки природних середовищ.

- спеціальні захищені райони (Special Protection Areas, SPA): підтримка значного числа видів диких птахів і природних середовищ їх проживання.

Рис. 1. Європейська екологічна мережа «Природа 2000» [11]

Екосистеми Європи значно постраждали в результаті людської життєдіяльності. Тому, з метою збереження природних багатств землі і Європейського союзу за останні двадцять років створено мережу територій, які потребують охорони. Передбачалося, що термін створення екомережі ЄС буде завершено до 2000 року, тому проект і отримав назву «Європейська мережа Природа 2000». Нові члени ЄС, включаючи Польщу, зобов'язані були підготувати пропозиції щодо приєднання своїх мереж відповідно до їх територій і проблем. Жодна з країн не подала повні списки територій, тому процес створення мереж продовжується. Передбачалося, що процес буде завершено у 2011 році, але цей термін також не було виконано. Нині – це найбільші взаємопов'язані мережі у світі [7, 8] (рис. 1).

У січні 2011 р. до мережі «Природа 2000» включали: 5347 територій на яких проживають птахи, у тому числі морських територій –

566 та самих ареалів проживання – 20759, у тому числі морських – 1247. Загальна кількість територій екомережі становило 26106. Загальна площа Європейської екологічної мережі «Природа 2000» – 751150 км² суші, це – 17,5 % площі ЄС. Окрім того, до неї були включені 198760 км² морів, що оточують держави-члени ЄС (табл. 1). 21 листопада 2011 р. Європейська комісія внесла до загального переліку ще 166 нових територій «Природа 2000» із загальною площею 18800 км². Поточний стан у значній мірі відображає цільове призначення мережі «Природа 2000» в ЄС і не має на меті істотно змінюватись за своєю формою.

У 2004 р. у зв'язку з приєднанням Польщі до Європейського Союзу країна почала створювати на своїй території екомережу «Природа 2000», яка нині повністю відповідає засадничим вимогам. Для країни це була нова форма обов'язкового збереження флори і фауни, яка почала функціонувати незалежно від уже існуючої природоохоронної діяльності [7-9].

Директива «Про птахів і місць їхнього проживання» є обов'язковою для виконання всіма членами ЄС, у тому числі Польщею. Отже, вона включена до національного законодавства. У Законі про охорону природи і Дерективі середовища проживання визначаються дві основні групи інструментів для створення і охорони мережі «Природа 2000»: 1) робочі плани збереження природних об'єктів та 2) оцінка планів і проектів, які можуть негативно вплинути на території екомережі «Природа 2000».

Робочий план забезпечення охорони екомережі розробляється для кожної конкретної території, а остаточна версія плану залежить від підпорядкування та екологічного стану земель. З метою конкретизації планування готується для чітко визначеної території мережі «Природа 2000» або для певної її частини. План включає перелік завдань щодо захисту територій мережі, він має бути виконаний протягом шести років з моменту свого офіційного оголошення.

1. Територіальний розподіл Європейської екологічної мережі «Природа 2000»

№ з/п	Країни - члени ЄС	Загальна кількість територій «Природа-2000»	Загальна площа «Природа-2000», м ²	Площа території суходолу «Природа-2000», км ²	Загальна площа, %	Площа морських територій «Природа-2000», м ²
1	Бельгія	458	5136	3870	12,7	1266
2	Болгарія	332	38606	37634	33,9	972
3	Чеська республіка	1125	11072	11072	14	0

4	Данія	350	22390	3849	8,9	18541
5	Німеччина	5266	80729	55061	15,4	25688
6	Естонія	561	14663	8037	17,8	6626
7	Ірландія	583	15885	9122	13	6,763
8	Греція	419	42955	35804	27,1	7151
9	Іспанія	1787	147591	137317	27,2	10275
10	Франція	1752	110088	68790	12,5	41298
11	Італія	2549	62623	57736	19,2	4886
12	Кіпр	61	1760	1627	28,4	132
13	Латвія	325	7865	7305	11,3	560
14	Литва	488	8565	7879	12,1	686
15	Люксембург	60	471	18,1	18,1	0
16	Угорщина	523	19939	19939	21,4	0
17	Мальта	35	50	41	13	9
18	Голландія	215	17506	5725	13,8	11781
19	Австрія	220	12324	12324	14,7	0
20	Польща	958	68043	60782	19,4	7261
21	Португалія	147	20951	19202	20,9	1748
22	Румунія	381	44227	42654	17,9	1573
23	Словенія	286	7205	7203	35,5	2
24	Словакія	420	14141	14141	29	0
25	Фінляндія	1833	55672	48758	14,4	6914
26	Швеція	4074	64978	57124	13,8	7854
27	Великобританія	898	54474	17683	7,2	36791
	Разом	26106	949910	751150	17,5	198760

Друга група завдань включає в себе оцінку планів і проектів, які можуть негативно вплинути на стан екомережі «Природа 2000», яку називають оцінкою довкілля, та в якій чітко визначені національні правила й процедури видачі дозволів для виконання цих планів і проектів на рівні ЄС та держави. Окрім вказаних вище основних двох груп інструментів для підсилення ефективності захисту біорізноманіття в межах мережі Природа-2000 розроблені й інші документи. До них належить Директива 2004/35/ЄС від 21 квітня 2004 «Про екологічну відповідальність щодо попередження відшкодування збитків навколишньому середовищу», яка була перенесена до законодавчої бази 13 квітня 2007 р. у вигляді Закону «Про запобігання екологічному збитку та їх відшкодування» [4, 10].

У 2011 році в Польщі до екомережі «Природа 2000» було прийнято під охорону 144 орнітологічних території, що охоплюють 15,8 % від площі країни, проте лише 7 з них мало одночасно і статус місць проживання, які підлягають охороні. Разом з тим, на всій території Європи визначено 823 місць проживання, які підлягають охороні, що складає 11,5 % площі земельної ділянки екомережі «Природа 2000» (табл. 2) [7].

2. Кількість територій, включених

до екологічної мережі «Природа 2000» у Польщі [7]

Дата включення	Кількість територій проживання птахів	Кількість територій, що охороняються
Травень 2004 г.	72	184
Вересень 2007 г.	124	364
Березень 2009 г.	141	364
Березень 2011 г.	144	823
Березень 2012 г.	144	823

**Рис. 2. Відтворення лісового фонду
(Великопольське Воєводство, Польща)**

На початку свого створення перелік областей і територій екомережі «Природа 2000» не був задовільним. Тому у 2010 р. був сформований новий, доповнений новими територіями. До нього були включені ще 33 території, а 22 – були збільшені, не дивлячись на те що попередній вже був затверджений. Протягом двох років території вивчалися експертами. Після чого цей перелік було спрямовано на розгляд до Європейської комісії. Станом на січень 2011 р. мережею «Природа 2000» на території Польщі було охоплено 19,9 %, у той час як загальноєвропейська територія мережі складає близько 17 %. Відсоток лісистості у Польщі знаходиться на тому ж рівні, що й у більшості країн ЄС, так як постійно здійснюється відтворення лісового фонду (рис. 2.). Окрім того, частина акваторії Балтійського моря, яка знаходиться під польського юрисдикцією також включена до територій екомережі «Природа 2000» і складає 22 %.

Відповідно до Закону України "Про природно-заповідний фонд" №2456-XII від 16 червня 1992 р. наша держава теж бере участь у міжнародному співробітництві в галузі охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду на основі багатосторонніх і двосторонніх міжнародних угод [12].

У концепції збереження біологічного різноманіття України (№ 439 від 12 травня 1997 р.) зазначено, що серед основних напрямів діяльності у сфері збереження біологічного різноманіття є створення національної екологічної мережі з метою відновлення природних середовищ існування дикої флори та фауни, покращання стану

збереження окремих компонентів біологічного різноманіття, зміцнення екологічних зв'язків та цілісності екосистем.

21 вересня 2000 р. був прийнятий Закон України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000-2015 рр." Ця програма розроблена в контексті вимог до екологічного законодавства України, а також відповідно до рекомендацій Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття щодо питання формування Всеєвропейської екологічної мережі як єдиної просторової системи територій країн Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту.

Основною метою Програми є збільшення площі земель країни з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їхнього різноманіття, близького до притаманного їм природного стану, та формування територіальної єдиної системи, побудованої відповідно до забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, яка б забезпечувала збереження природних екосистем, видів рослинного й тваринного світу та їхніх популяцій.

У Програмі зазначено, що період її реалізація поділяється на два етапи – 2000-2005 та 2006-2015 рр.

На першому етапі передбачалося забезпечити збільшення площі окремих елементів національної екологічної мережі, застосування економічних важелів сприяння їх формуванню на землях усіх форм власності, створення відповідної нормативно-правової бази, здійснення комплексу необхідних наукових досліджень та організаційних заходів.

На другому етапі – необхідно довести площу національної екологічної мережі до рівня, достатнього для забезпечення екологічної безпеки країни, введення в дію сталої системи природоохоронних заходів збереження ландшафтного і біологічного різноманіття.

Закон України "Про екологічну мережу" № 1864-IV був прийнятий 24 червня 2004 р. і вступив у силу з 1 січня 2005 р. У ньому сформульовані основні принципи формування, збереження та використання екомережі. Також у Законі визначені повноваження Кабінету Міністрів України, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, заповідної справи, а також гідрометеорологічної діяльності й місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері формування, збереження та використання екомережі.

Відповідно до Закону України "Про екомережу" до її структурних елементів належать ключові, сполучні, буферні та відновлювані території. Ключові території забезпечують збереження найцінніших і типових для цього регіону компонентів ландшафтного й біорізноманіття. Сполучні території (екокоридори) поєднують між собою ключові території, сприяють міграції тварин та обмін генетичного матеріалу. Буферні території захищають ключові і сполучні території від зовнішніх

впливів. Відновлювані території формують просторову цілісність екомережі, для яких мають бути виконані першочергові заходи щодо відтворення первинного природного стану.

Перелік ключових територій екомережі включає території та об'єкти природно-заповідного фонду, водно-болотні угіддя міжнародного значення, інші території, у межах яких збереглися найцінніші природні комплекси (табл. 3). Насамперед це регіони Карпат, Кримських гір, Донецького кряжу, Приазовської височини, Подільської височини, Полісся, витоків малих річок, окремих гирлових ділянок великих річок, прибережно-морської смуги, континентального шельфу тощо.

Перелік буферних зон екомережі включає території навколо ключових територій екомережі, які запобігають негативному впливу господарської діяльності на суміжних територіях. Це можуть бути не лише природні території екстенсивного використання (пасовища, сіножаті, експлуатаційні ліси, ставки тощо), а й орні території з досить безпечним (зокрема без застосування мінеральних добрив) веденням сільського господарства.

3. Охоронні території природно-заповідного фонду України [7]

Категорія територій та об'єктів	Площа земельних угідь					
	тис., га			у % до площі країни		
	2000	2005	2015	2000	2005	2015
Національні природні парки	600	1455	2321	1,0	2,4	3,9
Природні заповідники	160	350	422	0,3	0,6	0,7
Біосфери і заповідники	212	250	301	0,3	0,4	0,5
Регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, зоологічні та дендрологічні парки	1427	2200	3223	2,4	3,6	5,3
ВСЬОГО	2399	4255	6275	4	7	10,4

Перелік сполучних територій екомережі включає території, що забезпечують зв'язки між ключовими територіями та цілісність екомережі. Це три широтних природних коридори, що забезпечують природні зв'язки зонального характеру [12]:

1) Поліський (лісовий) екокоридор, що охоплює основні болотні масиви, регіони головного водозбору Дніпра з притоками та частково-водозборів Західного Бугу, Південного Бугу, Дністра, Сіверського Дінця; на цій території порівняно багато незмінних ландшафтів;

2) Галицько-Слобожанський (лісостеповий) екокоридор, до якого потрапляють ділянки басейнів усіх рік першої величини, зони Карпатської та Подільської ендемічності, пралісові ділянки – букові й

смереків – в Карпатах, діброви Поділля та Слобожанщини, сосняки Слобожанщини, грабові ліси Розточчя, степові ділянки Опілля, Придніпров'я, реліктові крейдові ценози Сіверського Дінця, рефугіуми реліктових угруповань у Карпатах, на Опіллі, Поділлі;

3) Південноукраїнський (степовий) екокоридор, до якого потрапляють клаптики степових ділянок, літоральні й аквальні екосистеми, петрофітні та плавневі ценози, ендеми та релікти Прибужжя, Приазов'я, степового Криму.

Також до сполучних територій екомережі належать меридіональні екокоридори, просторово обмежені долинами великих річок – Дніпра, Дунаю, Дністра, Західного Бугу, Південного Бугу, Сіверського Дінця, які об'єднують водні та заплавні ландшафти – шляхи міграції численних видів рослин і тварин.

Окремий природний коридор, що має міжнародне значення, формує ланцюг прибережно-морських природних ландшафтів Азовського і Чорного морів, який оточує територію України з півдня.

Перелік відновлюваних територій екомережі включає території, що являють собою антропогенно порушені землі, деградовані і низькопродуктивні землі та землі, що зазнали впливу негативних процесів та стихійних явищ, інші території, важливі з точки зору формування просторової цілісності екомережі [12].

Висновки

1. Успішний розвиток Європейської екологічної мережі залежить, перш за все, від скоординованої політики Співтовариства, яка відповідає виключно національним інтересам держави.

2. Багато різновидів дикої фауни, особливо птахів, використовує всю територію ЄС протягом року. Тому, співвідношення між елементами цієї мережі, на зразок заболочених земель, національних парків, островів, прибережних територій морів і деяких сільських регіонів, повинні бути виявлені й скоординовані на всій території європейського простору з активною участю місцевих та регіональних рівнів.

3. В Україні розроблені відповідно до європейських вимог законопроекти і закони щодо збереження дикої флори і фауни, створення екологічних мереж і коридорів. Проте у порівнянні з європейськими територіями, взятими під охорону, відсоток територій, що охороняється Законом в Україні у 2,5-3 рази менший. Так, загальна площа європейської екологічної мережі «Природа 2000» складає 17,5 %, територія тільки в одній Польщі – 22 % з урахуванням того, що ця робота в країні стала виконуватися тільки з 2004 р., а території, взяті під охорону в Україні складають лише 7 %.

На відміну від Польщі, Закон України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000-2015 рр." був прийнятий у 2000 р. Тому досвід нашого європейського сусіда – дуже показовий для наслідування.

Список літератури

1. Biuletyn Komisji Europejskiej z 2012 r. o przyrodzie i bioróżnorodności nr: 28, 29, 30, 31, 32.
2. Dyrektywa Rady z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory (Y 92/43/EWG) (Dz.U. L 206 z 22.7.1992, s. 7).
3. Dyrektywa 2004/35/WE z dnia 21 kwietnia 2004 r. w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu, która została transponowana do ustawy o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie z dnia 13 kwietnia 2007 r.
4. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa (Dz. U. L 020, 26/01/2010 P. 0007 – 0025).
5. Konwencja Ramsarska: http://pl.wikipedia.org/wiki/Konwencja_ramsarska
6. Pietrzyk-Sokulska E.: Ostoje sieci Natura 2000 jako element środowiskowych uwarunkowań eksploatacji kopalin. Górnictwo odkrywkowe 2009, s.16-26.
7. Sobczyk W.: Rolnictwo i środowisko, Wydawnictwa AGH, Kraków 2013, ss. 355.
8. Sobczyk W.: Some aspects of sustainable development of rural areas. Problems of Sustainable Development, 2014, vol. 9, no 1.
9. Walat W.: Jakość życia człowieka - płaszczyzna aksjologiczna w systemie edukacji. W: Koncepcje pomocy człowiekowi w teorii i praktyce (red. Z. Frączek, B. Szluz). Wyd. UR Rzeszów 2006, ISBN 978-83-7338-258-9, s. 21-27.
10. Ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie (Dz.U. 2007 nr 75, poz. 493).
11. Охрана природы - Природа 2000 [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://vicesima.com/ru/Uslugi/HRANA-PRIRD-PRIRDA-2000>.
12. Добровольський В.В. Екологічні знання [Електронний-ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/12631113/ekologiya/natsionalna_ekologichna_merezha_ukrayini

Описаны европейские и, в частности, польские правовые акты, обеспечивающие регулирование безопасности, размножения и использования биоразнообразия в пределах экологической сети «Природа 2000». Охарактеризованы причины гибкой согласованности правовых актов в сети «Природа 2000» и принципы осторожного обращения в ее пределах.

Экологическая сеть «Природа 2000», биоразнообразие, охрана окружающей среды, экологическое образование.

Are described European and, in particular, the Polish legal acts ensuring safety regulation, reproduction and use of biodiversity within the ecological network "Natura 2000". Been characterized causes of the flexible coordination acts in the network "Natura 2000" and the principles of careful handling in her.

Ecological network "Natura 2000", biodiversity, environmental protection, environmental education.